

УДК 141.32:165.5

Інтерсуб'єктивна модель конституювання Я в ранньому періоді творчості М. М. Бахтіна

О.Б. ДУХОВИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ,
Україна, E-mail: o.b.safronova@gmail.com

Авторське резюме

У статті досліджується інтерсуб'єктивний варіант конституювання Я, запропонований М. М. Бахтіним у ранній період своєї творчості, як вагома передумова для формування діалогізму філософа. Окреслюються основні моменти естетичної концепції дослідника, які наголошують на еволюційному характері його ідей, на співвідношенні Я та Іншого як основи архітекτονіки людського буття, на можливості завершити життя людської суб'єктивності лише Іншим та фундаментальності естетичного відношення до світу. Акцентується увага на розгляді М. М. Бахтіним проблеми Я в межах некласичної традиції філософії. Зокрема, це стосується погляду дослідника на Я людини як таке, що відкрите для Іншого. Розкривається запропонована М. М. Бахтіним специфіка конституювання Я по лінії тіла та душі. Показано, що тіло кожної людини переживається як моє (внутрішнє) тіло та тіло Іншого (зовнішнє). Описується запропонований філософом розгляд душі як результату взаємодії Я та Іншого. Робиться висновок, що відношення Я / Інший є ключовим моментом ранньої творчості дослідника.

Ключові слова: інтерсуб'єктивність, суб'єкт, Я, Інший, тіло, душа, автор, герой, естетика, діалогізм.

Intersubjective model of I institutionalization in M. M. Bakhtin's early period of creation

O. B. DUKHOVYCH

Precarpathian national university named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
E-mail: o.b.safronova@gmail.com

Abstract

In the article, an intersubjective variant of I institutionalization is investigated, suggested by M. M. © О.Б. Духович, 2014

Bakhtin in his early period of creation, as a significant precondition for philosopher's dialogism formation. Main moments of researcher's aesthetic concept are outlined, which emphasize the evolutionary nature of his ideas, I-and-Another correlation as the basis of architectonics of human being, the possibility to end life of human subjectivity only with Another, and the fundamental nature of aesthetic relation to the world. Attention is drawn to M. M. Bakhtin's consideration of I problem within non-classical tradition of philosophy. In particular, it concerns researcher's vision of I person as such that is open to Another. Suggested by M. M. Bakhtin specific nature of I institutionalization in the line of body and soul is revealed. It is shown that each person's body is felt as my (internal) body and Another's body (external one). Suggested by philosopher soul consideration as the result of I and Another interaction is described. The conclusion is made that I / Another correlation is the key moment of researcher's early creation.

Key words: intersubjectivity, subject, I, Another, body, soul, author, hero, esthetics, dialogism.

у період стрімких глобалізаційних, інформаційних, економічних перетворень, розширення полів міжкультурної комунікації, з одного боку, відбувається значне зростання можливостей для особистісної реалізації, та з іншого, існує ризик втрати людиною власної самобутності, унікальності, гостро постає проблема відчуженості, ізольованості, самотності. Відповідно ряд дослідників роблять на основі цього висновок про зникнення в сучасних умовах людського Я. Оскільки, на думку прихильників постмодернізму, наразі потоки комунікації настільки численні, що індивідуальна свідомість нездатна інтегрувати їх у вигляді єдності Я, то свідомість стає «фрагментарною» чи навіть зникає.

В якості опозиції до вищезазначених висновків плідним є використання варіанта інтерпретації Я раннього або, іншими словами, перед-діалогічного періоду творчості М. М. Бахтіна. Дослідники зосереджують увагу на різних аспектах наукового спадку російського філософа. В рамках нашої роботи цінними є висновки Л. А. Гототішвілі, що визначила в якості основного стрижня ранньої бахтінської філософії, на який можна надсилати все багатоманіття характерних для неї тем, ідею персоналістичного дуалізму. Н. К. Бонєцька дослідила в працях М. М. Бахтіна 20-х років співвідношення онтології та естетики, філософії та філології. Американські дослідники К. Кларк і М. Холвіст у статті «Архітектоніка відповідальності» вказали на опозицію Я / Інший як на таку, що займає центральне місце в усій бахтінській творчості. М. Є. Соболева розглянула твори «До філософії вчинку», «Автор і герой в естетичній діяльності», «Проблема матеріалу і форми в літературній творчості» в якості своєрідного діалогу з неокантіанством.

Проаналізувавши ідеї вищезазначених та інших учених, ми поставили мету: розкрити сутність інтерсуб'єктивної моделі конститування Я раннього періоду творчості М. М. Бахтіна в якості важливої детермінанти для подальшого формування діалогічного вчення філософа. Використовуючи слова В. С. Біблера зазначимо: «Серія праць Бахтіна стала розділами єдиної книги» [5, с. 90], хоча вчений не вважав, що М. М. Бахтін відразу був діалогічним дослідником. Дещо іншої позиції

дотримується Н. К. Бонєцька, яка виокремлює три етапи розвитку філософії діалогу М. М. Бахтіна: «перед-діалогічний», «високий діалог» та «карнавалізаційний діалог». Дослідниця зазначила, що ранні роботи молодого М. М. Бахтіна «До філософії вчинку» та «Автор і герой в естетичній діяльності» ми можемо розглядати в якості перед-діалогічної фази його думки, яка підготувала концепцію діалогу книги про Ф. М. Достоевського [7, с. 34]. Погоджуючись з цією позицією, ми вважаємо, що дихотомія Я / Інший, яка зародилась в ранній період творчості М. М. Бахтіна, є важливою передумовою для формування діалогічної філософії мислителя.

Ще в роботі «До філософії вчинку» філософ приходить до висновку про існування Я та Іншого в якості двох відмінних ціннісних центрів, які одночасно корелюють між собою. Як зазначає В. А. Малахов, у даній тезі ще далеко до цілісного діалогічного вчення [13, с. 226], та вона може слугувати одним з відправних пунктів для цього. Ймовірно, що дана теза М. М. Бахтіна отримує новий розвиток у праці тих же років «Автор і герой в естетичній діяльності», в якій детальніше підкреслюється відмінність самосприйняття (Я-для-себе) від сприйняття індивіда Іншим (Я-для-іншого) та зауважується, що повноцінним Я може стати, лише завдяки погляду іншої людини. Адже Інший бачить у даному індивіді те, що останній бачити не може: його обличчя, тіло в його цілісності та в його відношенні до оточуючих предметів і людей. Засвоюючи точку зору іншого, людина не «викривляє» свою свідомість (як вважав, наприклад, Ж. П. Сартр), а навпаки, отримує можливість для її розвитку.

Оскільки твір «Автор і герой в естетичній діяльності» присвячений естетичній проблематиці, то, не вдаючись до детального розкриття сутності естетичної концепції мислителя, окреслимо лише деякі важливі для нашого дослідження моменти (три з яких виокремлені В. А. Малаховим):

- спадкоємність ідей у ранній творчості М. М. Бахтіна. На перший погляд може здатися, що відбулась кардинальна переорієнтація інтересів філософа з етичних проблем, які домінували в попередній роботі «До філософії вчинку» до проблем філософської естетики.

Але, зазначимо, в творі «До філософії вчинку» М. М. Бахтін пише, що завдання моральної філософії полягає в описі «архітекτονіки дійсного світу вчинку». Проте, дослідник так і не вирішив дане завдання своєї моральної філософії. М. М. Бахтін залишає світ «дійсний» і починає аналізувати «архітекτονіку» світів художніх. Отож, як зазначає Н. К. Бонецька, у філософа «художній світ покликаний зіграти роль моделі світу дійсного» [6, с. 155]. Хоча до «дійсного» світу М. М. Бахтін більше ніколи не повернувся, відкривши натомість ряд «світів мистецтв», однак для нього ці «світи» – не художні фікції, бо всі вони володіють певною справжньою буттєвістю [6, с. 155].

Щодо спадкоємності ідей в ранньому періоді творчості М. М. Бахтіна зауважує і А. І. Калигін. Автор стверджує, що естетика роботи «Автор і герой в естетичній діяльності» в зародку закладена вже в тексті «До філософії вчинку» [10]. Важливо, що і сам М. М. Бахтін осмислюючи власний творчий шлях, бачив за сукупністю всіх своїх, здавалось би, належних до різних сфер знань праць «єдність ідеї, яка розвивається» [4, с. 360]. Тому вести мову про кардинальну переорієнтацію інтересів у роботі «Автор і герой в естетичній діяльності» неправомірно;

- міжсуб'єктний характер естетичного відношення [13, с. 229]. Співвідношення Я та Іншого М. М. Бахтін поклав в основу всієї архітекτονіки людського буття. В естетичній сфері це відношення постає у вигляді взаємин автора та героя. Відповідно, естетична сфера у М. М. Бахтіна на відміну від панівних у філософії та естетиці модерну моносуб'єктних уявлень про естетичне, набуває виразного міжсуб'єктного характеру [13, с. 229];

- естетична любов та її спасенне значення [13, с. 230]. «Цілісна людина» – продукт ціннісного завершення внутрішнього життя людської суб'єктивності люблячим поглядом іззовні [13, с. 231]. Поняття про творчу любов М. М. Бахтін перейняв у Г. Когена. Проте, якщо Г. Коген розуміє творчу любов як опосередковану любов до абстрактної «людини взагалі», то любов у М. М. Бахтіна не є любов'ю «до природи людини», а перетворюється на любов до людини конкретної;

- естетичне окінцевлення людської суб'єктивності [13, с. 231]. «Антиципація смерті», що закладена в структуру естетичного відношення, є феноменом суто смислового плану, який пов'язаний з виявленою мислителем нездатністю людського суб'єкта «завершити» себе ізсередини. «Завершити» суб'єкта може лише Інший. На підставі сказаного, В. А. Малахов пише, що основний парадокс філософії раннього М. М. Бахтіна можна вбачати в тому, що суб'єкт, який внутрішньо підготовлений до діалогічного спілкування в царині первинно міжсуб'єктних відносин, раптом виявляєть-

ся «завершеним», окінцевленим, замкненим [13, с. 235]. Лише, під впливом творчості Ф. М. Достоевського М. М. Бахтін робить вирішальний крок від естетики завершення до естетики діалогу [13, с. 236]. Однак, додамо, передумова для кроку до бахтінського діалогізму все ж закладена на перед-діалогічному етапі творчості філософа;

- фундаментальність естетичного відношення до світу. Згідно з бахтінською позицією сфера естетики значно ширша, ніж художня творчість, й охоплює ціле художньої природи та духу в усіх їх проявах [15, с. 463]. В своїх ранніх творах філософ виходить з того, що естетичний компонент властивий будь-якому зацікавленому роздуму про світ і про життя.

Отже, естетична дійсність у М. М. Бахтіна охоплює весь життєвий світ. Тому помилково думати, що роздуми філософа стосуються лише аналізу художніх творів. «Автор» та «герой» в жодному разі не є об'єктами літературознавчого аналізу. Дані категорії виражають ключовий, структурний зв'язок, який необхідний для конструювання суб'єктності.

Важливим для нашого дослідження є те, що проблему «Я» М. М. Бахтін розглядав у межах неklasичної філософії пізнання. Хоча, на думку В. А. Лекторського, неklasичний підхід до пізнання почав складатись лише в останніх десятиліттях ХХ ст. [12, с. 103], ми вважаємо, що вже для раннього періоду творчості М. М. Бахтіна 1920-1930 рр. характерні погляди, які є неklasичними за своїм характером. Примітно, що і сам В. Лекторський вказує на те, що ідеї російського філософа в подальшому активно використовувались для розробки неklasичної традиції [12, с. 7].

Якщо для класичної теорії пізнання Я уявлялось як певна безпосередня даність, а все інше викликало сумнів, то для неklasичної теорії пізнання Я розглядається як таке, що первинно включене в реальний світ і систему стосунків з іншими. Питання в тому, як пояснити генезу індивідуальної свідомості, якщо виходити з даності залучення Я в коло стосунків з іншими людьми.

В цьому зв'язку, цінними для нас є наукові здобутки М. М. Бахтіна, для якого, як зазначає дослідниця Л. А. Гототішвілі, тип культурної свідомості Нового часу став одним з основних об'єктів критики, бо в Новий час замість абсолютного поділу на Я та Іншого з'являється штучно утворена одна-єдина свідомість або, іншими словами, свідомість взагалі, свідомість без носія. В ранніх роботах ця єдина всезагальна свідомість позначалась філософом як «фатальний теоретизм» або «гносеологізм» останніх століть Європи, внаслідок чого цей тип свідомості був стійко закріплений у терміні «монологізм» [8, с. 106].

Таким чином, вирішальний пункт роздумів М. М. Бахтіна полягає в визнанні того, що Я не

є замкнутим на собі, а є відкритим для іншої людини. М. М. Бахтін запропонував власний варіант механізму конституювання суб'єкта через дихотомію Я / Інший.

Щоправда, американські дослідники К. Кларк та М. Холвіст, оцінюючи внесок М. М. Бахтіна у праці «Автор і герой в естетичній діяльності», зауважують, що запропонована ним опозиція Я / Ти неоригінальна [11, с. 55]. З подібними ідеями можемо ознайомитись у філософських концепціях Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, а також персоналістів, екзистенціалістів, представників філософії діалогу. До російського філософа опозиція Я / Ти дійшла через марбурзьких неокантіанців. Однак, К. Кларк та М. Холвіст зазначають, що М. М. Бахтін єдиний сформував дану проблему в термінах авторства [11, с. 55], і в цьому проявляється оригінальність творчого спадку філософа. Авторство може бути поширене не лише на літературні категорії, оскільки воно належить архітектоніці свідомості.

В цьому напрямку розмірковує і Л. А. Мікешина, яка вважає, що суб'єкт новоєвропейської філософії виявляється розщепленим у М. М. Бахтіна на дві складові (по аналогії з художнім твором): того, хто здійснює рефлексію над пізнанням, «пише» про нього, тим самим стаючи «автором», і того, хто здійснює саме пізнання, являючись його «героєм». Виявляються невиявлені «в світі теоретизму» внутрішні структури єдиного в двох обличчях суб'єкта, які показують себе лише в тому випадку, якщо власне когнітивні відносини доповнюються ціннісними – етичними та естетичними [14]. Л. А. Мікешина зазначає, що, замінивши традиційного суб'єкта автором і героєм, М. М. Бахтін тим самим суттєво змінив сенс і значення суб'єкта в традиційній опозиції суб'єкт-об'єкт. Він долає небезпеку симетрії при якій суб'єкт, який постав у рівних стосунках з об'єктом, сам стає «уречевленим» [14].

Модель конструювання Я М. М. Бахтін запозичив, очевидно, у Г. Когена, для якого образ людини в художньому творі є «єдністю душі та тіла». Так само і у М. М. Бахтіна конституювання Я відбувається в двох вимірах: по лінії душі та тіла. При цьому формування тіла відповідає кантівській естетичній категорії простору, а формування душі – категорії часу. Зупинимось детальніше на тому, як розглядає філософ процес конституювання тіла та душі.

Конституювання тіла. Тіло переживається кожною людиною подвійним чином: як моє тіло і як тіло Іншого. Для чисто пізнавальної теоретичної точки зору (біологія, анатомія, фізіологія, психологія, антропологія) ця відмінність абсолютно несуттєва; але для розуміння цінності чого-небудь слід враховувати єдиність суб'єкта, адже єдине місце, яке займає в бутті суб'єкт – як Я – на відміну від всіх інших людей – як інших для нього найсуттєвішим

чином впливає на його оцінку і зрозуміти цю оцінку не можна, не зрозумівши своєрідність ціннісного переживання себе та Іншого [1, с. 125].

М. М. Бахтін зауважує, що моє тіло – в основі своїй внутрішнє тіло, тіло Іншого – в основі зовнішнє. Філософ виокремлює наступні відмінності між зовнішнім та внутрішнім тілом: внутрішнє тіло є моментом моєї самосвідомості, воно являє собою сукупність внутрішніх органічних відчуттів, потреб, бажань, які об'єднані «довкола внутрішнього центру» [1, с. 125]. Внутрішнє тіло являється відповідно самому собі як даність. Зовнішнє тіло навпаки фрагментарне, не досягає самостійності та повноти, маючи завжди внутрішній еквівалент» [1, с. 125], воно відноситься до виміру заданості. Внутрішнє тіло «переживається ізсередини», зовнішнє – конститується мною, але не переживається безпосередньо. Обидва виміри тіла взаємно відображаються але не зводяться одне до одного. В якості суттєвого моменту конституювання Я постає трансформація «внутрішнього тіла» у «зовнішнє». Не підлягає сумніву, що моя зовнішність не входить у конкретний дійсний кругозір мого бачення, за винятком тих рідкісних випадків, коли я як Нарцис, споглядаю своє відображення, в дзеркалі та у воді. Моя зовнішність переживається мною зсередини, як м'язове відчуття, термічне, загальне соматичне відчуття та ін., лише у вигляді розрізнених уривків, які коливаються на струні внутрішнього самовідчуття [1, с. 108]

З цього випливає, що чисте Я є самосвідомість, яка трактується як чиста діяльність, як процесуальність. Це Я не лише не має ніякої зовнішності, але й не потребує її. Зовнішність, згідно з М. М. Бахтіним, не є безпосереднім елементом моєї самосвідомості. Він говорить про деякий принциповий опір нашого зовнішнього образу, який для Я, яке переживається зсередини, лишається чужим і трансцендентним [11, с. 469]. Оскільки для людини підхід до самої себе неможливий, то для своєї матеріальної об'єктивації вона потребує зовнішньої по відношенню до свого «Я» позиції.

М. М. Бахтін розглядає випадок бачення своєї зовнішності через погляд у дзеркало. Видається, що тут ми бачимо себе безпосередньо. Та це не так: ми бачимо відображення своєї зовнішності, але не себе в своїй зовнішності, зовнішність не обіймає мене всього, я – перед дзеркалом, а не в ньому; дзеркало може дати лише матеріал для самооб'єктивації. Наше положення перед дзеркалом завжди дещо фальшиве: так як в нас немає підходу до себе ззовні, то ми тут вживаємось в якогось можливого іншого, за допомогою якого ми і намагаємось зайняти ціннісну позицію відносно себе самого, із іншого ми намагаємось оживити та оформити себе; звідси той своєрідний, неприродний вираз нашого обличчя, яке ми бачимо в дзеркалі.

Ця експресія нашого відображення в дзеркалі складається із декількох виразів абсолютно різнопланової емоційно-вольової спрямованості: 1) із виразу нашої дійсної емоційно-вольової установки, яку ми здійснюємо в даний момент і виправдовуємо в одному та єдиному контексті нашого життя; 2) вираз оцінки можливого Іншого, вираз фіктивної душі без місця; 3) вираз нашого відношення до цієї оцінки можливого Іншого [1, с. 112-113]. М. М. Бахтін далі пише, що в подію самоспоглядання втрутився другий учасник, фіктивний інший, не авторитетний та не обґрунтований автор; я не один, коли я дивлюсь на себе в дзеркало, я одержимий чужою душею [1, с. 113]. Завдяки Іншому і його засобами суб'єкт набуває уявлення про свою зовнішність, яку ми оцінюємо не для себе, а для інших. «В цьому сенсі можемо говорити про абсолютну естетичну потребу людини в іншому» [1, с. 115]. Активність цього Іншого бачить, пам'ятає, збирає, об'єднує, створює зовнішню завершену особистість.

Отже, естетичне осмислення зовнішнього тіла – це дар іншої свідомості.

Конституювання душі (або внутрішньої людини) як і тіла здійснюється завдяки Іншому. М. М. Бахтін характеризує душу як внутрішнє тіло, яке розгортається в часі [1, с. 176]. Душа є результатом оформлення образу людини із перспективи зовнішнього спостерігача, тобто з точки зору Іншого [1, с. 171]. Антитезою душі у М. М. Бахтіна є дух, або, за словами філософа, внутрішнє вільне життя. Душа, яка переживається зсередини є дух, а він не є естетичним (так само не є естетичним ізсередини пережите тіло). Виходячи з роздумів М. М. Бахтіна внутрішнє життя або дух варто розуміти як потік свідомості або внутрішньо-спрямовану рефлексію. Це духовне життя та рефлексія принципово спрямовані назовні. При цьому вільний дух не має жодних можливостей для своєї власної оцінки. Можливість зайняття духом авторефлексивної, оцінюючої саму себе позиції, тобто, за словами М. М. Бахтіна, «естетичної» позиції виникає лише тоді, коли дух

займає зовнішню стосовно себе позицію. Таку позицію М. М. Бахтін називає «позазнаходженням». Трансформація духу виглядає наступним чином: завдяки позазнаходженню Іншого створюється новий інтерсуб'єктивний вимір дійсності, в межах якого з духу формується душа. М. М. Бахтін висуває тезу, що душа – «це дух, як він виглядає ззовні» в Іншому. Душа, відповідно є продукт взаємодії Я та Іншого, які виступають стосовно одне одного як «естетичні суб'єкти». Тобто, душа, помічає філософ, потребує оформлення [9, с. 16]. М. М. Бахтін каже: «Я не знаю, як ззовні виглядає моя душа в бутті, в світі, а якби й знав, то її образ не міг би обґрунтувати та організувати жодного акту мого життя ізсередини мене самого, бо ціннісна значущість (естетична) цього образу трансгредієнтна мені» [1, с. 131]. Інший весь у часі, а ж поза часом. Світ – це фактично світ Інших. Інший мені завжди протистоїть як об'єкт, його зовнішній образ – у просторі, його внутрішнє життя – в часі. Я як суб'єкт ніколи не співпадаю з самим собою: я – суб'єкт акту самосвідомості – виходжу за межі змісту цього акту [1, с. 132]. Таким чином, час мого життя суттєво відрізняється від часу Іншого. М. М. Бахтін помічає, що я живу поза часом, жодний момент мого життя не є самостійним, остаточним, самодостатнім [9, с. 17].

Отже, М. М. Бахтін вважає, що внутрішнє душевне життя і зовнішнє тіло оформляються в свідомості Іншого. Я оформляю та завершую Іншого, Інший оформляє та завершує мене.

Таким чином, відношення Я / Інший, яке М. М. Бахтін поклав в основу всієї архітекtonіки людського буття, є ключовим моментом ранньої творчості філософа. Важливо, що в естетичній сфері дане відношення постає у вигляді взаємин автора та героя. І хоча Я у вченого раптом стає завершеним, замкненим Іншим, та все ж, на наш погляд, Я вже підготовлене до діалогу. Сутність якого М. М. Бахтін розкриє під впливом творчості Ф. М. Достоєвського, що відкриває перспективу для нашого подальшого дослідження наукового спадку філософа.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов – М.: Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 69 – 263.
2. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов – М.: Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 7 – 68.
3. Бахтин М. М. К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 5: работы 1940-х – начала 1960-х годов – Языки славянской культуры, Русские словари, 1997. – С. 7 – 10.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества // Бахтин М. М. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
5. Библер В. С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика культуры / В. С. Библер – М.: Прогресс, 1991. – 176 с.
6. Бонеекая Н. К. М. Бахтин в двадцатые годы / Н. К. Бонеекая // Михаил Бахтин: Pro et contra. Творчество и наследие М.М.Бахтина в контексте мировой культуры. Антология. – Т. II. – СПб: ОХГИ. – 2002. – С. 132 – 200.
7. Бонеекая Н. К. М. Бахтин и идеи герменевтики / Н. К. Бонеекая // Бахтинология: Исследования, переводы, публикации – СПб.: Алтейя, 1995. – С. 32 – 42.

8. Гототишвили Л. А. Варианты и инварианты М. М. Бахтина / Л. А. Гототишвили // Михаил Бахтин: Pro et contra. Творчество и наследие М.М.Бахтина в контексте мировой культуры. Антология. – Т.П. – СПб: ОХГИ. – 2002. – С. 98 – 131.
9. Зиновьева А. А. Проблема «другого» в философии М. М. Бахтина / Зиновьева А. А. // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. – 2011. – №1. – С.13 – 22.
10. Калыгин А. И. Ранний Бахтин. Эстетика как преодоление этики. Эго-персонализм, лирический герой и единство эстетических теорий / Калыгин Александр Иванович – М.: РГО, 2007. – 129 с.
11. Кларк К., Холвист М. Архитектоника ответственности / Катарина Кларк, Майкл Холвист // Михаил Бахтин: Pro et contra. Творчество и наследие М.М.Бахтина в контексте мировой культуры. Антология. – Т.П. – СПб: ОХГИ. – 2002. – С. 37 – 71.
12. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / Лекторский Владислав Александрович – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
13. Малахов В. А. Этика спілкування: навч. посібник / Віктор Малахов – К.: Либідь, 2006. – 400 с.
14. Микешина Л. А. Значение идей Бахтина для современной эпистемологии / Л. А. Микешина // Философия науки. – Вып. 5: Философия науки в поисках новых путей. – М., 1999. – С. 205 – 227.
15. Соболева М. Е. Герман Коген и Михаил Бахтин: диалог об эстетике? / М. Е. Соболева // Неокантианство немецкое и русское: между теорией познания и критикой культуры / [под ред. И. Н. Грифцовой, Н. А. Дмитриевой]. – М. Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – С. 462 – 476.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2014

REFERENCES:

1. *Bakhtin M. M. Avtor i geroy v esteticheskoy deyatel'nosti (Author and hero in aesthetic activity). Sobranie sochineniy. Filosofskaya estetika 1920-h godov.* Moscow, vol. 1, 2003. pp. 69-263.
2. *Bakhtin M. M. K filosofii postupka (Toward a Philosophy of the Act). Sobranie sochineniy. Filosofskaya estetika 1920-h godov.* Moscow, vol. 1, 2001. pp. 7-68.
3. *Bakhtin M. M. K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk (To the philosophical bases of the humanities). Sobranie sochineniy. Raboty 1940-h – nachala 1960-h godov.* Moscow, vol. 5, 1997. pp. 7-10.
4. *Bakhtin M. M. Jestetika slovesnogo tvorchestva (Esthetics of written word).* Moscow, 1979. 424 p.
5. *Bibler V. S. Mihail Mihailovich Bahtin ili pojetika kultury (Mikhail Mikhailovich Bakhtin or culture poetics).* Moscow, 1991. 176 p.
6. *Boneckaja N. K. M. Bahtin v dvadcatye gody (M. Bakhtin in 1920s). Mihail Bakhtin: Pro et contra. Tvorchestvo i nasledie M. M. Bakhtina v kontekste mirovoj kul'tury. Antologija.* Saint Petersburg, vol. II, 2002. pp. 69-263.
7. *Boneckaja N. K. M. Bahtin i idei germenevtiki (M. Bakhtin and hermeneutics ideas). Bahtinologija: Issledovanija, perevody, publikacii.* Saint Petersburg, vol. II, 1995. pp. 32-42.
8. *Gototishvili L. A. Varianty i invarianty M. M. Bahtina (M. M. Bakhtin's variants and invariants). Mihail Bahtin: Pro et contra. Tvorchestvo i nasledie M. M. Bahtina v kontekste mirovoj kul'tury. Antologija.* Saint Petersburg, vol. II, 2002. pp. 98-131.
9. *Zinov'eva A. A. Problema «drugogo» v filosofii M. M. Bahtina (Problem of «another» in M. M. Bakhtin's philosophy). Izvestija TulGU. Gumanitarnye nauki.* 2011. no.1, pp. 13-22.
10. *Kalygin A. I. Rannij Bahtin. Jestetika kak preodolenie jetiki. Jego-personalizm, liricheskij geroj i edinstvo jesteticheskikh teorij (Esthetics as overcome of ethics. Ego-personalism, narrator and unity of aesthetic theories).* Moscow, 2007. pp. 129.
11. *Klark K, Holvist M. Arhitektonika otvetstvennosti (Architectonics of responsibility). Mihail Bahtin: Pro et contra. Tvorchestvo i nasledie M. M. Bahtina v kontekste mirovoj kul'tury. Antologija.* Saint Petersburg, vol. II, 2002. pp. 37-71.
12. *Lektors'kij V. A. Jepistemologija klassicheskaja i neklassicheskaja (Classical and non-classical epistemology).* Moscow, 2001. 256 p.
13. *Malahov V. A. Etika spilkuvannja: navch. posibnik (Communication ethics: text-book),* Kyiv, 2006. 400 p.
14. *Mikeshina L. A. Znachenie idej Bahtina dlja sovremennoj jepistemologii (Importance of Bakhtin's ideas for modern epistemology). Filosofija nauki: Filosofija nauki v poiskah novykh putej.* Moscow, 1999, no. 5, pp. 205-227.
15. *Soboleva M. E. German Kogen i Mihail Bahtin: dialog ob jestetike? (Hermann Cohen and Mikhail Bakhtin: dialogue about esthetics?) Neokantianstvo nemeckoe i russkoe: mezhdru teoriej poznaniya i kritikoj.* Moscow, 2010. pp. 462-476.

Духович Ольга Борисівна – аспірант

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Адреса: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

E-mail: o.b.safronova@gmail.com

Dukhovych Olha Borysivna – postgraduate

Precarpathian national university named after Vasyl Stefanyk

Address: 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018

E-mail: o.b.safronova@gmail.com